

ADABIYOT

7

Umumiy o'рта ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
nashrga tavsiya etgan*

Yangi nashr

Toshkent – 2022

UO'K 821.512.133(075.3)
KBK 83.3(O'zb)ya72
M 54

Tuzuvchilar:

Zulxumor Mirzayeva, Komil Jalilov

Mas'ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU rektori,
filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

Safo Matchonov – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Ravshanbek Egamberdiyev – Sirdaryo viloyati Boyovut tumanidagi 22-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Adabiyot 7 [Matn]: 7-sinf uchun darslik / Z. I. Mirzayeva, K. Q. Djalilov. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b.

*Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari
hisobidan chop etildi.*

*Original maket va dizayn konsepsiyasi
Respublika ta'lim markazi tomonidan ishlandi.*

KIRISH.

BADIIY TAHLIL ASOSLARI

Bu mavzuda biz:

– badiiy matn tahliliga xos xususiyatlarni o‘rganamiz.

Amerikalik mashhur yozuvchilardan biri Ernest Heminguey: “Badiiy asarning yozilgan qismidan yozilmagani muhimroq”, – degan edi.

O‘ylab ko‘ring-chi, badiiy asarning “yozilmagan qismi” deganda nimani tushunasiz? Nega Heminguey uni yozilgan qismdan muhimroq, demoqda?

Badiiy matnning muhim xususiyati – uning qator **tagma’ nolarga** egaligi. Muallif odatda eng muhim g‘oyalari, ahamiyatga molik fikrlarini ochiq-oydin aytmaydi. Biz asarning “yozilgan” qismi – asar matni, undagi obrazlar tasviri, voqealar bayoni, muallif qo‘llagan badiiy tasvir vositalarini tahlil qilish orqali uning “yozilmagan” qismlarini kashf qilishni, undan xulosalar chiqarishni o‘rganamiz.

Badiiy matnni tushunish uchun dastlab uning **sarlavhasiga** e’tibor beramiz.

Shodiqul Hamro

HOVLIDAGI DARAXT

Asar sarlavhasiga e’tibor bering. Sizningcha, asar nima uchun “Hovlidagi daraxt” deb nomlangan? Unda nima haqida hikoya qilindi deb o‘ylaysiz?

Bu savolga javob topish uchun, avvalo, “hovli” va “daraxt” so‘zlariga e’tibor beramiz. Odatda hovli biz tug‘ilib o‘sgan joy, kichik vatan sifatida tasavvur uyg‘otadi. Daraxt esa uzoq umr ko‘radi, tabiatning barcha inijliklariga qaramay, qaytadan kurtak ochib meva beradi. Daraxtning shu xususiyatlaridan kelib chiqib, mualliflar ko‘p holatlarda undan badiiy adabiyotda sabr-matonat, oila boshlig‘i, millat, jamiyatga oid g‘oyalar tas-

virida foydalanadilar, ildizini ota-onaga, yashnab turgan yaproqlarini farzandlarga o'xshatadilar. Demak, badiiy asarda obraz sifatida ishlatilgan obyektning matndagi vazifasini tushunish uchun uning o'ziga xos xususiyatlariga ham e'tibor berishimiz lozim.

Asarni o'qiy boshlar ekanmiz, uning **dastlabki satrlariga** diqqatimizni qaratamiz. Asar turlicha boshlanishi mumkin: tabiat tasviri, joy tasviri, obraz tasviri, biror muammoli vaziyat bayoni va hokazo. Ko'p holatlarda asar voqealarining keyingi rivoji va muallif aytmoqchi bo'lgan g'oya (yoki g'oyalar) mana shu ilk tasvirlarda ma'lum darajada aks etgan bo'ladi. Bu g'oyalar mazmunini anglashda matndagi muhim ("kalit") so'zlar ham asosiy o'rinni egallaydi.

Asarni o'qiy. Asar nima uchun hovlidagi daraxt tasviri bilan boshlanmoqda?

Shodiqul Hamro

HOVLIDAGI DARAXT

Hovlimizdan oqib o'tadigan ariq labidagi bu daraxt qishlog'imizda yagona hisoblanardi. Daraxtning bo'yi uyimiz tomi bilan teng edi. U eniga uncha tarvaqaylab ketmagan, xuddi butalganday qaddi tik, tanasi va shoxlari esa rahmatli bobomning hassasiday sip-silliq edi. Daraxtning kishini hayratga soladigan bir jihati bor edi. U yilda ikki marta – bahor bilan kuz boshlarida gullar, biroq meva tugmas edi.

Bahorda daraxtning bikarang g'uj-g'uj g'unchalari hovlimizga o'zgacha fayz baxsh etar, uning shoxidan qushlar arimas edi.

Kuzning boshlarida gullashi chindan ham hayratomuz edi, odamlar bunday paytda uning atrofida o'ralashib: "Nahotki, daraxt ham kuzda gullasa", – deya ko'zlariga ishonmay, qo'llari bilan nafis g'unchalarni ushlab-ushlab ko'rishar edi.

Yana shunisi qiziqki, hech kim, hatto otam ham uning qanaqa daraxt ekanini bilmas edi. Biz – bolalar uning ensiz kichik barglariga, tekis shoxlariga qarab gilosga o'xshatardik va o'zimizcha uni gilos deb atardik. Aslida gilos emasligini bilardik... Daraxt otamga bobomeros yodgorlik hisoblanar, shu sababli uni nihoyatda avaylardi. Va bizdan ham shuni qattiq talab qilardi.

Muallif daraxtning yagonaligi, bir yilda ikki marta gullashi-yu, ammo meva bermasligi, g'unchalarining nafisligi bilan nima demoqchi? Nega daraxt tanasini bobosining hassasiga o'xshatmoqda? Daraxt, bobosi va bobosiga tegishli hassa o'rtasida qanday bog'liqliklar bo'lishi mumkin? Shu kabi savollarga javoblar asarning tagma'nolarini tushunishga, yozilmagan qismlarini yuzaga chiqarishga yordam beradi.

Bundan tashqari, tahlil jarayonida quyidagi savollarning qo'yilishi ham asarning muhim jihatlarini anglash, uning turli xil talqinlarini yaratish imkonini beradi.

– Asar qaysi shaxs tomonidan bayon qilinmoqda: voqea ishtirokchilaridan biri (birinchi shaxs) nomidanmi yoki “begona ko'z” (uchinchi shaxs) nomidan?

– Asardagi voqealar qanday ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar asosida rivojlanmoqda?

– Asar qahramonlari nutqi, ular o'rtasidagi suhbatlar, ularning xatti-harakatlari voqealar rivojiga qanday ta'sir ko'rsatmoqda?

– Voqealar ketma-ketlikda bayon qilinmoqdami yoki muallif “tarixga” qaytgan o'rinlar ham bormi?

– Muallif matnda qanday tasvir vositalarini (sifatlash, o'xshatish, metafora, jonlantirish va hokazo) qo'llamoqda va ularning asar umumiy g'oyasini ochishdagi o'rni qanday?

Asarning davomini o'qing. Voqea qaysi shaxs tomonidan bayon qilinmoqda?

Yozning o'rtalari edi. Onam singlim va akamni ergashtirib qo'shni qishloqda yashovchi bobomnikiga mehmonga ketishdi. Uyda otam bilan men yolg'iz qoldik. Supada yonboshlab yotgan otam botayotgan quyoshning alvon shafaqlarida tovlanib turgan daraxtimizga xayolga cho'mgancha tikilib turardi. Shunda men:

– Ota, nega daraxtimiz hech meva tugmaydi? – deb so'radim. Savolimdan otam ajablandilar, shekilli, ancha vaqt xuddi nimadir qidirganday yuzimga tikilib qoldilar, so'ng dedilar: “Mevami? Tugadi, o'g'lim. Mana, men, sen, onang, singling va akang shu daraxtning mevalarimiz...”

Tabiiyki, men otamning gaplarini unchalik tushunmadim, buni o'zi ham sezdi, shekilli, qo'li bilan boshimni silab: “Bu gaplarning ma'nosini katta bo'lganingda tushunib olarsan”, – dedi va boshqa bu haqda og'iz ochmadi.

Otam nafaqat bu yolg'iz daraxtni, umuman yashillikni sevar edi.

“Uyda otam bilan men yolg'iz qoldik”. Asar birinchi shaxs – bola nomidan bayon qilinmoqda, ya'ni biz voqealarni uning “ko'zi” bilan ko'ramiz. Demak, aynan shu ishtirokchining nuqtayi nazari, subyektiv fikri, kechinmalari, voqealar va asar qahramonlariga bahosi o'quvchi idrokiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Misol uchun, daraxtning nega meva tugmasligi haqidagi savolga otaning bergan javobini bola tushunmadi – javobning ma'nosi o'quvchi uchun ham mavhum bo'lib qoldi.

Asarning davomini o'qing. Unda bayon qilinayotgan voqealar qachon sodir bo'lgan: asar boshida bayon qilingan voqealardan keyinmi yoki oldin?

Bizning avloddan avlodga o'tib kelayotgan yagona yodgorligimiz, otamning aytishicha, hovlimizdagi mana shu yilda ikki marta gullaydigan daraxt ekan. Bobomning bobosimi, balkim uning ham bobosimi, xullas, kunlardan bir kuni shom mahali qo'lidagi hassasini ariq labiga suqib, o'zi tahorat olgani o'tiribdi. Tahoratni olib, hassaga qo'l uzatmoqchi ekan, shu payt mo'jiza yuz berganini ko'rib, hayratdan yoqa ushlab qolibdi: ariq labiga suqilgan hassa nish otib ko'karayotgan emish... Shu zahotiy oq bobom: "Ey jonivor, sening taningda namlik bor ekan-u, men shuncha vaqt gunohga botib seni sudrab yuribman... Mayli, unib-o'sgin", – deya hassasini shu yerda qoldiribdi. Shu-shu to dunyodan ko'z yumgunicha hassaga ehtiyoj sezmad. O'lim to'shagida yotganda esa o'g'illariga: "Mening hassamdan ko'kargan ana u daraxt ko'p xosiyatli. Uni sizlarga qoldiraman, ko'z qorachiq laringday asranglar... Quloqlaringda bo'lsin: kimki bu daraxtni xor qilsa, o'zi ham dunyodan xor-zor bo'lib o'tadi", – deb vasiyat qilib, oq fotiha bergan ekan.

Daraxtimizning o'tmishi haqidagi bu gaplar biz – bolalarga xuddi ertakka o'xshab tuyular, unga ishonish-ishonmasligimizni bilmasdik.

Bir kuni otamga: "Nega daraxtimiz boshqa daraxtlarga o'xshab tomiridan ko'paymaydi? Agar ko'payganda, ko'chatlarini kovlab olib, hovlimizning boshqa yerlariga ham o'tqazar edik", – dedim.

– Ko'paymaganiga sabab, – dedi otam, – bu daraxtning tomiri boshqa daraxtlar singari yonboshga emas, yer qa'riga tik o'sadi... Buning yana bir ajoyib xususiyati – boshqa daraxt ildizlari bilan chatishmaydi hamda o'ziga kerakli ozuqani o'zi topib, yer ustidagi tanasini toza va mustahkam saqlaydi.

Bu o'rinda daraxtning paydo bo'lishi bilan bog'liq voqeani eslash orqali bola daraxtning oilasi uchun ahamiyatini, qadr-qimmatini ko'rsatmoqda. Bola: "Bu gaplar biz – bolalarga xuddi ertakka o'xshab tuyular..." – deyishi bilan daraxtga oid gaplarning ancha qadimiyligiga, avloddan avlodga o'tib kelayotganiga ishora qilmoqda.

Asarning davomini o'qing. Muhojir va ota o'rtasidagi ziddiyatga e'tibor bering. Bu ziddiyat asar g'oyasini ochishda qanday ahamiyatga ega?

Otam daraxtga bolta yo qaychi urishga sira-sira ruxsat bermas, buni u og'ir gunoh, shafqatsizlik deb bilar edi. Bizdan sal uzoqroqda yashaydigan, doimo soyabonli kepka kiyib yuradigan Muhojir laqabli kishi bilan otam o'rtasida nifoq ana shu daraxt tufayli kelib chiqdi. Muhojir qishlog'imizga chetdan kelib qolgan, uning nasl-nasabini, kimligini, yurtini qishloqda biron-bilmas, bu haqda o'zi ham gapirmas edi. Muhojir degan nomni unga qishloqdagilar qo'ygandi. Balki bir paytlar bu nom unga og'ir botgandir, lekin keyin u bunga shu qadar o'rganib ketgandiki, xuddi ota-onasi qo'yib ketgan ismday ardoqli bo'lib qolgandi. Shu Muhojir bir kuni hovlimizga qaychi ko'tarib kirib keldi-da, otamdan: "Ana shu daraxtingizdan payvandlik bersangiz?" deb so'radi.

– Payvand solganingiz bilan, baribir, uni ko'kartirolmaysiz, – dedi otam uncha xushlamay.

– Siz payvandlik beravering, u yog'i o'zimning ishim, – dedi Muhojir bilag'onlik bilan.

– Payvand qilishdan maqsad nima? Axir bu daraxt meva bermasa... – dedi otam daraxtga tig' urdirgisi kelmay.

– Shunchaki bir havas-da... Nima, bizning hovlida ham bitta shunaqa daraxt o'ssa, yomonmi? – dedi Muhojir.

– Bu sizga... – dedi otam jahl bilan, – havasga o'stiradigan daraxt emas! Undan keyin, ovora bo'lmang, baribir, payvandlik bermayman! Shunday deya otam indamay nari ketdi.

Muhojirning g'ayirligi qo'zidi, lekin hech narsa demay, ko'zlarini ayyorona qisdi-da, bir otamga, bir daraxtga qaragancha hovlimizdan chiqib ketdi. O'sha kuni borliq tun ko'rpasiga burkanguncha otam daraxt yonidan ketmadi, shundan so'ng ikki-uch kun ta'bi xira tortib yurdi. Muhojir bilan esa butunlay gaplashmay qo'ydi.

Odatda asardagi voqealar ma'lum bir ziddiyatlar asosida rivojlanadi. Bu parchada Muhojir va ota o'rtasidagi ziddiyat ularning daraxtga bo'lgan turli xil munosabatini, bu munosabat orqali esa muallifning badiiy-g'oyaviy maqsadini oydinlashtirishga xizmat qilmoqda. Ota uchun daraxt qadrlil, ajdodlaridan qolgan yodgorlik. Bu yodgorlikni keyingi avlodlarga beshikast yetkazish vazifasi uning zimmasiga yuklangan. Muhojir uchun esa bunday qadriyatlarining ahamiyati yo'q. U shunchaki "havasga" daraxt o'stirish uchun unga tig' urmoqchi. Shuning uchun ham ota "xushlamay", "jahl bilan" gapirmoqda. Muhojir esa "bilag'onlik bilan" gapiradi, ko'zlarini "ayyorona" qisadi. Bu so'zlar bizga bolaning Muhojirga munosabatini ham tushunishga yordam beradi.

Ko'p holatlarda badiiy asarda ismlar ham muallif aytmoqchi bo'lgan fikrni, g'oyani ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, "muhojir" so'ziga e'tibor beraylik. Asarda bu qishloqqa boshqa joydan kelgan, o'z ismi va nasl-nasabi ham unutilgan kishini "Muhojir"

laqabi bilan atashadi. Muhojirning kiyinishi ham uning bu yurtga begonaligini ko'rsatadi: u soyabonli kepka kiyib yuradi, qishloqlarda esa odatda bunday bosh kiyim kiyilmaydi. Laqabi uning nomi-nishoniga (ismiga) aylangan – Muhojir bu qishloqqa, uning qadriyatlariga, xususan, ota uchun qadrli bo'lgan daraxtga begona. Shuning uchun u otaning daraxtni avaylab-asrash bilan bog'liq tuyg'ularini his qilmaydi.

Asarning keyingi qismida tabiat tasviriga e'tibor bering. Parchadagi badiiy tasvir vositalari nimaga xizmat qilmoqda?

Yerdan qor va zax ketib, o'rniga quyoshning hovuri endi inayotgan payt borliqda uzilish, o'lik davr hukm suradi. Chor-atrof qipyalang'och, sholday ruhsiz. Bunday paytda odamda beparvolik, lanjlik paydo bo'ladi. Ana shunday behalovat kunlarda otam: “Bolalarim, yana yigirma kuncha zerikasiz, so'ng daraxtimiz barg yozib qoladi”, – deb dalda berardi.

... Otamning hisobi bo'yicha shu kunlarda daraxt kurtak chiqarishi kerak edi. Lekin uning tanasida biron jonlanish bo'lganini ko'rmadik, u qishda qanday yalang'och holda bo'lsa, shundayligicha qaqqayib turardi... Bahor yarimlay deb qolganda ham daraxtimizda jonlanish sezilmadi...

– Daraxt tanasini ozroq til-chi! – dedi otam. Daraxt tanasidan chamasi bir payraha o'rnicha kesdim. Otam... o'tkir nigohini daraxtning kesilgan joyiga qadadi...

– Belkurakni olib kel, endi daraxtning ostini kovla! – dedi u shivirlab.

Men daraxt ostidan bir belkurak tuproq kovlab olgan edim, dimog'imga qandaydir badbo'y hid urildi, engashib tuproqqa yaxshiroq razm tashladim: unga qandaydir sarg'ish narsa singib ketgan edi. Otam ming azob bilan, tipirchilay-tipirchilay o'rnidan qo'zg'aldi va qaltiroq qo'llari bilan men kovlagan tuproqdan bir siqim olib, ko'ziga yaqin keltirdi-da:

– Ostiga dori sepishgan ekan, vahshiylar! – dedi ilonday vishillab va daraxt poyiga sudralib keldi-da, tuproqni sidirib, tomirlarini ushlab ko'rdi. Tomirlarni daraxtlarning tiriklik belgisi – namlik butkul tark etmagan edi...

Otamning yuzida umid shu'lalandi...

– Oz bo'lsa-da, hali vaqt bor ekan. Endi oyoqqa turishim kerak, – deb pichirladi u daraxt tomirlariga qarab...

Parchadagi sifatlashlarga e'tibor beramiz: “o'lik”, “ruhsiz”, “behalovat”. Qahramonlar ruhida “lanjlik”. Ota bu holatdan qutulish uchun daraxtning barg yozishini kutmoqda, lekin daraxt qurigan, “yalang'och”, “qaqqayib turibdi”. Daraxtning qurishi sababini tushungan

ota “ilonday vishilladi”. Bu o‘xshatish orqali darg‘azab ota qiyofasi ta’sirli, yorqin ifoda etilgan. Daraxt tomirlarini namlik hali butunlay tark etmaganini ko‘rgan ota uni avvalgi holiga qaytarish uchun o‘zida kuch topishi, “oyoqqa turishi” kerak bo‘ladi.

Demak, badiiy asarda muallif hamma fikrlarini, g‘oyalarini ochiq aytmaydi. Biz tasvirlangan voqealar asosida “Nima uchun?”, “Nega?” kabi savollarimizga javob topamiz va shu asosda muallifning g‘oyasini (g‘oyalarini), aytmoqchi bo‘lgan (lekin aytmagan) fikrlarini tushunishga harakat qilamiz. Badiiy matnning muhim xususiyati uning turli xil talqinlarga egaligi, undan har bir kitobxon o‘z tajribasi, dunyoqarashidan kelib chiqib xulosalar chiqarishi bilan bog‘liq. Zero, adabiyot bu – san‘at, san‘atni esa har bir kitobxon o‘z holicha tushunishi, har xil xulosalar chiqarishi tabiiy holdir. Asosiysi – bu xulosalar bizni go‘zallikka, yaxshilikka, insoniylikka chorlashidir.

Siz “Hovlidagi daraxt” asaridan qanday xulosa chiqardingiz? Hikoyadagi daraxt kim yoki nimaning ramzi? Muallif bu orqali qanday g‘oyani ilgari surmoqda?

veb-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com veb-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

7-sinf adabiyot darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali veb-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**